

ALEKSANDRA SCHULLER

Njegov Hamlet in jaz

Nova drama Evalda Flisarja, *Hamlet in Jaz*, terja kar nekaj bralnih perspektiv – seveda če se pustim zapeljati njenemu dovolj sugestivnemu naslovu, čigar namen je *igra* (četudi *smrtno resna*, kot bomo izvedeli kasneje), ki me lahko doobra zamota v mreže vnaprej slutenih analogij in z njimi povezanih klišejev. Da sem ujeta, vem, ko začnem dihati kot *poznavalka*, samozaslutena merilka dramske celovitosti ali intertekstualne pronicljivosti drame. Zato se mreži izogibam (izognem pa verjetno ne) tako, da odprem en sam vsebinski segment in mu rečem *človekov divji drget*. Razgibana pokrajina vzvalovi v teh besedah, s katerimi odprem svoja vrata *Hamletu* in *igralcem*, s katerimi je naselil svojo *mišnico*.

Bonifacij Jaz, morda res *upokojeni igravec*, *svetovni popotnik in alkimist*, je Hamlet, ki ga razkrajata pljučni rak in strah pred dokončnim priznanjem eksistencialnega nihila, podložen z veliko mero samoironije. Igralsko postavo *mišelovke*, ki se bo odvila v njegovi zanikrni podstrešni sobici, sestavljata dva para: prostitutka Maja in njen zvodnik David ter popisovalec prebivalstva Marko in njegova sedemnajstletna hči Lila. Jazova čumnata tako postane tehtnica človeka in življenje; kalno gojišče, ki izziva razkritje vseh mogočih (med)človeških strahov in iz njih zraslih perversij, značilnih za svet, pred katerim se Bonifacij neuspešno zapira na svoje podstrešje. Bonifacijevo zatočišče bo postalo *pars pro toto* točno tiste realnosti, ki ji njegov lastnik precej neuspešno skuša ubežati tako, da v svojem zaprtem svetu prakticira nekakšno življenje, ki, seveda strogo nadzorovano, poteka le v njegovi domišljiji. Toda zavedanje

počasnega, a zanesljivo prihajajočega konca celo njega prisili v brezupen poskus, da bi si še enkrat poskusil izpolniti globoko potlačeno željo po bližini človeka, zato objavi časopisni oglas za *administrativno pomoč* ali, kot sam nehote prizna, *klic na pomoč*.

Prav zaradi oglasa se na začetku drame pri njem pojavi prostitutka Maja, ki jo Jaz takoj postavi za poslušalko: zbombardira jo s svojimi bivanjskimi dilemami, zgoščenimi v nihanju med smislom in nesmisлом, strahu pred staranjem in minevanjem, *poslavljanjem* in *pospravljanjem*. Z meditacijsko kaseto, na kateri ima posneto petje tibetanskih menihov, ki ga spravlja ob živce, pa podčrta svoje neuspele iskateljske poskuse. Zato nejevoljno prisega na znanost (empirično preverljivost), ki se mu je konec koncev pokazala še zmeraj za spoznanje boljša od duhovnosti, zanj prezentne zgolj v ceneni obleki površinskih oblik new agea.

Maja posluša, njegove monologe le včasih prekine z opazkami, ki zrcalijo tako njene manjvrednostne občutke, s katerimi jo soočajo Jazove govornice, hkrati pa tudi njen (sicer sprva še popolnoma nereflektiran) htonični ženski vitalizem. Maja se ne more poistovetiti z Jazovimi hamletovskimi vprašanji, se jim pa odpira in zato tudi samo sebe nujno ugleda drugače. Zna poslušati drugačno izkušnjo. Bonifacij je v tem pogledu močno omejen, Majo potrebuje le v funkciji občinstva, pred katerim lahko do konca ekspandira v svojih tiradah. Ona je po eni strani čisto prevzeta nad tem, da je bil Bonifacij nekoč res *pravi* igralec, po drugi strani pa takoj zazna razpoko, v kateri tava Jaz – ki svoje čustvene in življenjske impotentnosti ne more skriti niti za divjim monologiziranjem, s katerim skuša (na njenih plečih, seveda) ponovno vzpostaviti lastno pomembnost:

JAZ: Sem igralec. A ne vidite? Igram in režiram zgodbo svojega življenja. Žal ne more najti prepričljivega konca. Dramaturg v nebesih mi jo iz čiste zlobe spreminja v grotesko.

MAJA: Aha ...

JAZ: Nič aha. Pojma nimate, o čem govorim. Sploh veste, kaj je bolečina?

MAJA: Ko bi vedeli ...

JAZ: Ne mislim na glavobol. Ne mislim na predmenstrualne krče. Ne mislim na tisto, kar čutite, ko vas zvodnik sklofta, ker mu kljub nedvomnim uspehom pri svojem poklicu ne prinesete dovolj cvenka. Mislim na bolečino, ki je dih in ritem veselja.

MAJA: Iz katere igre je ta citat?

JAZ: Iz katere igre ste vi?

MAJA: Iz nobene.

JAZ: Vsakdo je. Iz najmanj ene. Jaz sem iz mnogih. Kot lik sem križanec med Shakespearom, Beckettom, Pirandellom in krdelom naključnih pisunov. Če bi bil pes, bi se ob pogledu name na smrt prestrašil celo najkrvoločnejši volk.

MAJA: Prav uživate v pretiravanju.

JAZ: "Toži srnjak, ki je zadet, zdravi vesel živi, nekdo gre spat, drugi bedet, tako se svet vrtil."

MAJA: Vrtil se. A le redko v smer, ki bi ustrezala tudi meni.

JAZ: O Bog! Bom zdaj moral poslušati izpoved nesrečne ženske, ki jo je veter usode pometel s pločnika v jarek, iz katerega se, polna ljubezni in srčne dobrote, skuša izvleči z uporabo vseh položajev, ki jih dopušča anatomija telesa?

MAJA: Prišla sem zaradi oglasa za administrativno pomoč.

Jaz potegne hierarhično ločnico med njima, ne izpusti nobene priložnosti, da mlado žensko pouči o pomembnosti svoje intelektualne in izkustvene teže, ki sicer brez fokusa potuje v abstraktnem absolutumu večnih vprašanj, nedosegljivih in nadrejenih njenim nepomembnim ženskim problemom. Zato Maja sploh ne dobi možnosti, da bi o njih sama kaj več povedala, saj ima Jaz predviden že tudi celoten obseg vsega, kar bi lahko spadalo v razdelek njenih samoizpraševanj. Potegnjena je v njegov svet, kjer se počuti tuje in domače hkrati. Bonifacij brezkompromisno degradira njen svet in njo samo, toda v tem mlada ženska zazna zdravilno zel zase. Njun dialog je igra približevanj in odmikanj, ki ji postaja vseč. Maja hkrati afirmira in razkrinkava njegovo moško samovšečnost, na Bonifacijeva pretiravanja in dolgoveznosti reagira s precejšnjo mero zdrave ironije, prisotne v krepko odmerjenih komentarjih (ki jih on seveda samoumevno presliši); prav tako pa se zna okleniti zlatih zrn v njegovih stavkih. Vzpostavljeno je zanimivo razmerje med moškim in žensko, ki svojo privlačnost za oba udeležena gradi na tem, kako in koliko sta sposobna drug drugega presenetiti (četudi se Jaz pretvarja, da ga ona ne zanima). Maja izhaja od sebe k svetu zunaj, od partikularnega k splošnemu, in zato ne teži po absolutnem zajetju skrivnosti bivanja, prek katere bi osmislila tudi lasten obstoj. Instinktivno ve, da okolico dokaj natančno doumeva prav skozi sebe. Če vidi sebe, vidi tudi svet. Bonifacij pa skuša razumeti svet v splošnem, da bi tako dobil štartno pozicijo za možnost približanja sebi.

Maja kljub vsej bedi svojega življenja do srečanja z Jazom živi iz trenutka v trenutek. Dokler ji on ne predoči lastne ujetosti v množino bivanjskih paradoksov, ne razmišlja o pomenu, namenu ali celo dejavni spremembi svojega življenja – vsak dan sprejme takšnega, kakršen se ji pokaže, zato nikoli ne bo po *hamletovsko* bežala od dejavne konfrontacije z življenjem. Toda Jazov miselni svet jo katapultira iz njenega nereflektiranega ravnovesja s svetom in podlaga za dramski zaplet je pripravljena.

Ko se v podstrešni sobi pojavi njen ljubimec in zvodnik David, se pokažejo prave dimenzije Jazovega vpliva, saj se Maja odloči, da ne bo več trpela Davidovih psihičnih in fizičnih zlorab. V njej se je začel razkroj starih prepričanj in načinov delovanja. Njen pogum temelji na utvari, da jo bo Bonifacij zavaroval pred zvodnikovim nasiljem, zato začne izzivati in poniževati svojega dosedanjega mučitelja. To je Majina računica, v kateri je presodnega pomena prav pomenljiva Jazova vloga. Žal še ne ve, da ji bo ta posredno res pomagal, toda v ozadju bo imel pripravljeno svojo igro, v kateri ne bo mogla več enakovredno sodelovati, temveč bo ponižana na nivo sredstva.

Flisarjeva drama je prostorska mreža, v kateri mrgoli večjih ter manjših pajkov in skoraj vsi skušajo manipulirati vsaj enega ali več prisotnih. Bonifacij zase sicer misli, da mu bo pripadla vloga resigniranega *temnega inkvizitorja*, saj je njegov del igre namerna potopitev v brezno teme, v najbolj gosto gnojno jamo človeštva. To je njegova motivacija za igro in hkrati tudi zadnja možnost, da še pred naglo bližajočo se smrtjo pride do svojega odgovora: *ali obstaja kakšen smisel v tej življenjski noriji ali ne*. Že davno je obupal, da bi sam znal najti dokončen odgovor. Torej se bo še zadnjič spoprijel z dvomom in skonstruiral situacijo, kjer se mu bo lahko skozi *igro* razkrila *resnica*, če sploh obstaja kaj, kar bi se lahko človeku razkrilo kot tako. Bonifacij sledi izključno svoji intenci, ne zanima ga dobrotelost, zato vsako možnost človeškega zblizanja, ki mu jo ponudi Maja, takoj zavrne. Sam se ne želi izpostavljeni, ampak hoče svojo temo prebiti tako, da si omisli poskusne zajčke, ki bodo vstopili v *mišnico*, sam pa bo – vsaj tako misli – iz varne razdalje opazoval reakcije svojih živalic in na koncu analiziral dobljene rezultate.

Toda njegov načrt ima šibka mesta: ker je zasnovan kot znanstven projekt, ne računa na razplet dogodkov, ki se ga ne bi tako ali drugače dalo predvideti in razložiti. Bonifacij spekulira, da mu bodo *prebivalci mišnice* proizvedli odgovor o vrednosti človeške narave, pri tem pa pozablja, da njegovo izhodiščno vprašanje presega empirično preverljivo in da bo odgovor mogoče priletel naravnost v njegovo glavo prav iz tistega, *grozljivo nedoumljivega polja*, ki se mu je sam že v izhodišču odpovedal. S to odpovedjo pa izzval veselje, naj pokaže tisto, kar skriva.

David torej vpade na podstrešje, zagleda z revolverjem mahajočega Jaza in že se mu dogaja popolna inverzija: prišel je v svet, kjer njegova pravila ne pomenijo nič. Situacijo oceni kot nevarno, reševati pa jo poskuša z *menjavo dobrin* med dvema moškima. Majino telo Jazu, Davidu življenje. Toda Bonifacij obrne zvodnikov svet na glavo: noče njegove ženske, za spremembo hoče njega, njegov striptiz:

DAVID: *Kot sem rekel – če lahko potem brez ovir odideva.*

JAZ: *Ti lahko. Dekle pa naj odloči samo.*

DAVID: *Vedel sem, da ne bi smel priti. Vedel sem. (Sleče suknjič in ga položi na stol. Sleče srajco in jo položi čez rob stola. Sezuje si čevlje. Maja se smeje. Naposled se ne more premagati in se začne smejati na glas.) Hvala za moralno podporo.*

MAJA: *Ubogi fantek, naenkrat si ne zna sleči hlač.*

(David si mračnega obraza sleče hlače, jih skrbno zloži po pregibih in položi čez hrbet stola. Obstoji v nogavicah in spodnjih hlačah.)

JAZ: *Čakamo, čakamo. (Si položi roko na prsi.) Oh, kakšno vznemirjenje! Upam, da ni večje od paše, ki se pripravlja očem.*

MAJA: *Bojim se, da je.*

DAVID: *(zasika) Prasica!*

Bonifacij Jaz ostro zastavi konflikt in patriarhalni sistem, ki je bil doslej za oba partnerja sprejemljiv ter nekako samoumeven, po nekaj večjih potezah ostane brez svojih podpornih stebrov. Bonifacij tukaj nikakor ne nastopa v vlogi Majinega zaščitnika: zanj sta oba z Davidom samo sredstvo eksperimenta. Do nobenega izmed njiju ne goji posebnih čustev, nobeden mu ne sme biti blizu, ker bi to lahko porušilo njegovo objektivnost pri izvajanju načrta. Ve, kam stopa, in pri tem pozorno pazi, da ne bi nič zmotilo njegovega spajanja s temno lavo, ki se je nabrala v njem in zdaj bruhajoče diktira premike dogajanja v *mišnici*. Hamlet/Bonifacij Jaz hoče postati *tema*. Zato se ob prihodu naslednjega igralca na sceno, popisovalca Marka, celo izrecno pozanima, če je mogoče zaznal kak poseben vonj, ko je prihajal na podstrežje:

JAZ: V mislih sem imel poseben vonj. Po prekajenem mesu. S primesjo zlobe in ravnodušnosti v enaki meri. Vonj po neki ... navzočnosti.

Seveda njegovi, zdaj že trije, igralci ne vedo, o čem govori. On pa ne izgublja časa, zaprede jih v lucidno mrežo ekskurzov o vsem mogočem, ki pa jim žal ne morejo slediti naprej od dobesednih pomenov, sploh pa ne morejo zaznati Jazove prikrite, skoraj obupane želje, da bi nekdo spregledal in ustavil njegovo igro: *O Bog ... Prav želim si, da bi zdravo pamet lahko ohranjal kako drugače. Kar naprej zabavati samega sebe je utrudljivo*. Edina, ki Jaza za silo razume, je Maja. Toda tudi ona ga gleda skozi svoj mali okvir, ki ga poleg vsega napolnjuje še množica pričakovanj. Ko med popisovanjem Bonifacij kot mimogrede pove, da ima pljučnega raka, da ni poročen in da je to pravzaprav škoda, ker je pred dvajsetimi leti pri Llyodsu sklenil življenjsko zavarovanje, ki bi njegovi vdovi prineslo deset milijonov ameriških dolarjev, se Markova in Davidova pozornost takoj poveča. Takoj se začne brezkompromisen boj za denar. Maja in David pozabita nesoglasja ter družno nastopita proti Marku, ki se že čuti "odgovornega" za Jazovo počutje in blagostanje. Tekma je neizogibna, zato David pohiti in Jazu ponudi Majo ter njene domnevne veščine. Tudi Marko ne zaostaja: za ostarelega Bonifacija ima povsem drugačen tip ženske, svojo sedemnajstletno hčer Lilo.

Toda Lila, ki jo oče zvabi na podstrežje z obljubo darila za rojstni dan, pride z ovenelimi vijolicami v roki. In nič bolj ni podobna Ofeliji kot Jaz Hamletu: daje videz *debelušne, nepočesane, zlovoljne, naveličane najstnice*, v resnici pa se je zatekla v otopelost, kjer nič ne misli in nič več ne občuti, upajoč, da bo ta prostovoljna pozaba izbrisala stalno prisoten očetov nadzor in njegove zlorabe. Bonifacij jo nagovarja s Hamletovimi besedami in med njima se razvije nekakšen simbolni jezik, s katerim si povesta vse, kar je zakrito ali zgolj sluteno: *"Zakleni ga, da ne bo delal traparij drugod kot doma. Zbogom."* Za trenutek se zazdi, da se je Jaz zaradi Lile odločil izstopiti iz igre: vse skupaj pošlje domov in obe ženski se takoj strinjata. Toda moška se ne bosta tako zlahka odrekla njegovemu denarju. Marko se ne trudi s prepričevanjem, saj Lila zmeraj naredi

to, kar on hoče, zato mirno računa, koliko nepremičnin bi lahko nakupil z Jazovo zapuščino, medtem ko David nima tako preprostega dela:

LILA: Ata, kaj nam bo deset milijonov dolarjev?

MARKO: (iz žepa potegne digitron): Izračunal bom.

DAVID: Dajte. Tudi moji ženski noče v glavo, kakšna priložnost se nam ponuja. Nisem prišel kar tako, nekaj me je privedlo. Verjamem v usodo.

Marko začne vneto nekaj izračunavati.

MAJA: Jaz pa sem mislila, da si prišel, ker te je skrbelo zame.

DAVID: A tebe kdaj skrbi zame? Te skrbi za lastno prihodnost? Brez mene bi stradala. Brez mene ne bi vedela, na kateri strani neba vzhaja sonce.

MAJA: Na tvoji. David. Vedno na tvoji.

MAJA: Se spomniš, kje sem te našel? In v kakšnem stanju? Zdaj bi pa kar odšla? (Dvigne roko.) Najraje bi te ...

MAJA: (mirno) Daj. Že dva dni me nisi.

Bonifacij pa od skupine zahteva zmeraj bolj nemogoče stvari, govor je celo o ruski ruleti. Toda šelestenje zelenega moloha je preglasilo še tisto trohico človeškega dostojanstva, ki bi se utegnila skrivati v Marku in Davidu. Zato se Jazov nihil vse bolj razraščá s svojim ciničnim humorjem: */.../ zdaj vidim, da se vaše zadnjice sploh ne razlikujejo od vaših obrazov. Kar zadeva vašo pokončnost, pa je prilagodljiva, kot sem pričakoval.* To pa ponovno prebudi Majo, sicer še zmeraj močno oprto na svoje predstave o Jazu in njegovem revolverju, za katera naivno verjame, da jo lahko varujeta pred Davidom. Kljub temu pa prvič pomisli, da njena človeška vrednost morebiti res ni identična s ceno, ki ji jo postavlja (v njunem odnosu in v poslu) njen moški:

MAJA: To, kar nam ponujate, to licitacijo samega sebe, ali preizkus najinih odlik, ki bo gotovo kmalu na vrsti, to ... tekmovanje za vašo naklonjenost ... in predvsem za tisto, kar iz njega sledi ... to ni prijetno niti za žensko, ki se prodaja za tristo mark na uro.

DAVID: (se prime za glavo) Bože moj!

MAJA: Hočem, da veste. V igro se bom vključila zaradi vas, gospod Jaz. V času, kar se pozna, sem začutila v vas ... kako naj povem?

JAZ: Čimbolj naravnost, da ne odleti mimo.

MAJA: Neko sorodnost. Neko mehko, ki se v strahu, da jo bo svet poteptal, skriva za steno odigrane grobosti. In tej mehki bi rada pomagala na prostost. Da uživa na soncu, dokler še lahko. Da se sprehaja po svetu, kot da je njen. Da se razvaja in počne vse tisto, česar si doslej ni upala –

Le Maja sama bi lahko povedala, ali govori kot oseba, ki je skozi Jaza prepoznala svojo ranljivo človeškost, svojo lepoto, svoje pravice in svoje vrednote – ali pa samo laska novemu maliku ter v njem slutnim kvalitetam, zato da bi

se ponovno nekam, na nekoga pripela in tako ponovno za nekaj časa preložila odgovornost za vse, kar se ji dogaja. Razlika je bistvena. To ve tudi Jaz, čigar reakcija: "Nehajte, nehajte ..." pokaže njegovo nezmožnost, da bi odvrget vse zgovorne izkušnje, ves gnev in upravičeno sumničavost ter tvegat en sam nenadzorovan trenutek, v katerem bi dopustil do kraja razkrit pogled in bližanje drugega. Kakršna koli že je njena prava motivacija, Maja vendarle najde pogum, da glasno spregovori o pomenu tega, kar se je pretočilo med njima. Jaz je samo s tem, da je, kakršen je, Maji podaril vstopnico za drugačen svet; kar tako, mimogrede. In če mu zdaj ona ponuja isto, tega ne bo nikoli izvedel, ker ga je strah. Bonifacij posredno odgovori Maji, ko začne razpravljati o svoji sorodnosti z Lilo, ki je v tem, da oba bežita pred življenjem. Zaklon si najmeta v potencialnih možnostih, ki jih vsebuje pasivnost: to, kar sta za Lilo hrana in televizija, je za Jaza njegova podstrešna izba:

JAZ: Že na prvi pogled je očitno, da imava veliko skupnega. Oba verujeva, da je treba življenje ohranjati v stanju potencialnosti. Zakaj bi se podajali ven, v ta zoprni svet, ki buči tam zunaj kot tisoč sršenov? Zakaj bi si z blatom mazali čevlje, in s krvjo roke, in z znojem srajce, zakaj bi tvegali dobro ime? Zato, da bi potem lahko rekli, da smo živeli?

MAJA: Od vseh razlogov se mi zdi ta najboljši.

Majin eksistenčni habitus je tak, da se znova in znova znajde na mestih, s katerih beži – mogoče tudi zato, ker želi živeti skoraj za vsako ceno. Dana ji je trmasta odpornost na bolečino, medtem ko Jaz in Lila nimata tovrstne vzdržljivosti: ona še ne, on pa ne več. Zato se jima samo dejstvo življenja kaže prej kot boleče in neizogibno zlo, s katerim skušata biti v kar najbolj spravljivem odnosu, tako, da ga (kadar slučajno sama izbirata) gledata od daleč.

Tudi Lila, ki največ razmišlja o hrani in zmeraj vse naredi tako, kot zahteva njen ata, ki mu ne sme ničesar odreči (znaki pretirane očetovske ljubezni pa se kažejo v njeni majhni srčni aritmiji), Jaza ne odvrne od nadaljevanja igre. Pa vendar se zdi, da je ob postopnem potrjevanju domnev o vsem, kar je z Markom primorana preživljati Lila, celo Bonifacijeva znanstvena hladnokrvnost na hudi preizkušnji. Tudi zato vsaki izmed žensk naloži poseben preizkus (moška ga razumeta kot tekmovanje za Jazovo naklonjenost), ki jima daje možnost, da odpreta ventile svojih potlačenih travm in jeze: dekle mora najprej silovito oklofutati očeta, takoj zatem pa dobi Maja nalogo, naj ga strastno poljubi. Njegova dramaturgija je večplastna in neusmiljena; ženski uporabi za to, da degradira in izziva oba moška. Toda ta igra Lilo potisne v precep: če ji je prvi prinesel skoraj grozničavo olajšanje, jo v drugem delu Bonifacij dobesedno potisne med vzvode nečesa, kar jo lahko odreši ali pa potegne v svoje kolesje. Sama bo njegovo vlogo kasneje opisala: Bog nam ga pošilja, da nam pomaga storiti, česar si ne bi upali storiti v sto letih. Ko Maja torej poljubi Marka, Lila ne prenese več napetosti, ki se plete v njej kot mešanica sovraštva, ljubezni,

krivde in ljubosumja. S pestmi gre nad Marka, ki se mu tokrat ne uspe obvladati, zato hčer brutalno zbije na tla in pretepe. Nato pa sladko pripoveduje o svoji očetovski skrbi in Lila mu resignirano pritrjuje. Zdi se, da je Jazova igra prispela na svojo najtemnejšo točko, toda Maja ponovno obrne stvari na glavo ko, na podoben način kot prej Marko Lilo, pretepe Davida. Seveda mora preventivno sodelovati tudi Jaz s svojim revolverjem. Maja pa je odločena, da se ne bo šla več skrivalnic, zato tudi prva spregovori o incestu, besedi, ki jo je Marko neizgovorjeno poskušal potisniti v zaprašene kote Jazovega podstrešja:

MAJA: Ne bom. Še več, dodala bom, da se mi vaša hči smili. Vem, o čem govorim. Ampak ženske smo tukaj zato, da nas imate, a ne? Da se z nami igrate, a ne? Da nas, oborožene z vaginami, pošiljate v boj za svoje sanje, plehke sanje o praznjenju testisov in nabrekanju bančnih računov. A, ne?

Vse je izgovorjeno, vse je razkrito, toda nihče ne zapusti Jazove sobice. Lila zato ne, ker ji je vseeno, saj tudi zunaj nima nikakršnega življenja. Verjetno je edina, ki je ni strah smrti; ta se za nekoga izmed njih najavlja v obliki ruske rulete, ki jo Jaz določi za zadnji preizkus. Moška pa zavibrirata samo še v trenutkih, ko se spremeni vsota zavarovalnine. Bonifacij je spretno dvigoval napetost, ki svoj vrh doseže, ko je potrjeno, da je dokument pristen in vreden petdeset milijonov dolarjev. Mišnica je dosegla svoj klimaks: podstrešje je edina realnost, ki obstaja, in njegova hipnoza obvladuje vse prisotne: v možganih obeh moških je prostor samo še za blaženi vakuum, ki ga ustvarja ideja o posedovanju skorajda nepredstavljivega zneska denarja; njuni marionetni premiki (v skladu z Jazovimi zahtevami) bebavo sledijo enemu samemu cilju, nejasno opojnim skladovnicam šuštečega izpolnjevalca želja. Za ženski pa je igra hipnotična na drugi ravni: zrcali jima njuni življenji, ruleto, ki sta jo doslej igrali v vsakdanjem življenju. Predstavlja trenutek konca, vrhunec omame, v katero ju je zapeljal Jaz s posegi v njuno zaznavanje. Ruleta je zanju rešitev, ki se lahko izteče na dva enakovredna načina, in oba sta boljša kot to, kar sta živeli doslej: popolno nehanje ali pa računanje na preboj, ki bo izbrisal preteklost in odprl novo življenje. Toda tudi v tem se razlikujeta med seboj: Majo je strah konca; še toliko bolj, ko ugotovi, da je prekleto sama, da Jaz ne bo nadomestil Davida in da ona v resnici ne ve, če bo znala tako živeti. Po Jazovi brezobzirni in dokončni zavrnitvi se zave, da sama vzpostavlja pogoje za razne Davide, da jih sama hoče, da samo tako lahko živi. Da je sicer ni strah življenja na tak način kot Lilo, jo je pa strah sámosti. Ne prodaja se za denar, ampak za bližino.

MAJA: O Bog! Če pomislim, kaj vse sem počela v življenju doslej. Za denar, ki ga potem nisem nikoli videla. Za ljubezen, ki je bila pretepanje in poniževanje. Kot da ne bi videla, kaj se dogaja! Kot da sem slepa!

DAVID: Seveda si slepa. Jaz sem tvoje oči, brez njih ne moreš.

MAJA: Gospod Jaz –

JAZ: Pritisnite na sprožilec.

MAJA: Tudi vi ste del sveta, ki so ga ustvarili moški.

JAZ: (pobrska po kovčku) Da vidim, če imam kje mašila za ušesa.

MAJA: Tudi vi niste nič drugačni od drugih.

JAZ: /.../ Vi ste kurba. /.../ Če vas je kdo v to prisilil, bi lahko zmeraj rekli ne. Pa niste. /.../ Pritisnite.

Bonifacij ji ne bo pomagal ustvarjati iluzij, da jo lahko odreši. Maja je kruto soočena z dejstvom, da lahko bistven korak naredi samo sama. Če si upa. Medtem se Lila prepusti toku, ki izpira njeno podzemlje. Z Jazom se pogovarja z Ofelijinimi besedami in v preroškem transu napove nadaljnji potek dogodkov:

LILA: (stopi k njemu) "Za vas je janež in orlice. Za vas je rutica. In tu je nekaj zame. Lahko jo kličemo nedeljska milost. Rutico nosite z grbom. To je marjetka. Dala bi vam vijolic, pa so vse ovenele, ko je umrl moj oče."

MARKO: Ki seveda še ni umrl.

LILA: (trmasto) "Ko je umrl moj oče." (Glasneje.) Ko je umrl moj oče. (Pade na kolena, si z rokami pokrije obraz, začne jokati.) Ko je umrl moj oče!!!

Ko igralci posedejo k mizi, je en stol rezerviran za nemega soigralca, Bonifacijev kovček ali, kot mu pravi lastnik, Hamletov duh. Med igro Jaz igra tudi, kadar je na vrsti Hamletov duh, in Lila ga opomni:

LILA: Ampak zdaj, gospod Jaz, ne smete igrati njegove vloge in meriti v svojo glavo. Zdaj morate meriti v tistega, ki je resnični morilec. "Mojim očem pokazal si k dnu duše, in tam uležan je črn madež – nikdar ne zbledi."

Kdo je ta Duh? Za Bonifacija nekdo, ki je enkrat bil on, zdaj pa se vrača kljub temu, da ga je hotel zatreti, izničiti, izkoreniniti. Je mogoče, da se Jaz multiplicira kot Hamlet, Bonifacij in Duh; da so vsi samo obrazi ene same celote, ki je nekje, davno, razpadla? Se je Duh vrnil nazaj zato, da bi Jazu pokazal, da je njegovo vprašanje neodgovorljivo in da mora ostati táko, možni odgovori pa samo sluteni? Je Duh tisti direktni, sveti, udarec, o katerem govorim na začetku tega pisanja, ki bo Jaza opomnil, da je nad njegovim majhnim načrtom še mnogo več: nekaj, kar ta del presega, celota? Ki obstaja, četudi ni dokazljiva? Da.

Jazovemu nadzoru navkljub je Duh tisti, ki uravnava, ne človek. Duh je mati naključja in oče usode. Zato med igro Lila pomehi v Marka in zadene. S tem se čarni ris okoli nje prekine in ko se zave, kaj se je zgodilo, obupana hlipa, da ga je vsemu navkljub imela rada in prosi prisotne, naj ji potrdijo, da ga ni hotela ubiti. Je krivda lahko izprana z novo krivdo? Ali pa morda sploh ni mogoče o tem govoriti s temi besedami? Kaj bi druge besede spremenile za Lilo? Bi se čistost, Hamletov duh, povrnila?

LILA: In Hamletov duh – je zdaj maščevan?

JAZ: Nikoli ne bo. Preveliko dejanje je naloženo na prešibka ramena. Pridi k meni. (Lila vstane in se približa. Jaz jo objame in jo stisne k sebi.) Ostala sva sama.

Igra je končana. Bonifacij Jaz bo poskrbel za truplo, denar bo ostal zavarovalnici, Maja se odloči za nadaljevanje dosedanjega načina življenja, ki se ji zdi lažje in bolj praktično, zato skupaj z Davidom odide do naslednjega klienta. Lila in Jaz bosta verjetno ostala skupaj. Popolnoma sama. Povezana z izkušnjo dveh bitij, ki sta se soočili z najtemnejšim, pa se jima je odkrilo najsvetejše. Flisarjev Hamlet je doživel presenečenje, ki se ni razkrilo Shakespearjevemu, odgovor se je razrastel v njem samem: preprosto; s tišino, ki je sledila poku, in s človeškim olajšanjem, da obstaja nekaj, kar varuje zadnje, ki živijo, da bi lahko videli prvi. Vse, kar šteje, je človekova zmožnost, da (mimo vsega storjenega in doživetega) obnavlja upanje in ljubezen. Slednja je za Lilo in Jaza skrita v mirnem nasmehu dveh parov oči, ki so uspele ostati mile tudi v brezdanjem breznu človeške noči. Kliče tisti korak, ki čaka. To mi pove Flisarjeva drama.